

рингу даних про торгівлю органами і тканинами, а також забезпечити двосторонню, регіональну і міжнародну співпрацю між правозастосовчими органами, що здійснюють боротьбу з цими злочинами;

➤ Аналіз змісту Плану заходів щодо протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. (додаток до Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.) дає можливість зазначити, що для такого типу документів не чітко визначаються заходи щодо запобігання власне злочинам у сфері трансплантації органів або тканин людини, тому є потреба детальніше враховувати специфіку запобігання порушень саме у цій сфері, оскільки вказаний план більше спрямований на протидію торгівлі людьми.

1. Нигматуллин Р.В. Сотрудничество государств в борьбе с преступлениями международного характера в XX – начале XXI столетия (историко-правовой аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / Р.В. Нигматуллин. – М., 2007. – 46 с. 2. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. Режим доступу :

http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_791 3. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. / Рада Європи. <http://zakon.nau.ua/doc/?code=%39%39%34%5F%38%35%38> 4. Залуцкая И.В. К вопросу о криминологической характеристике торговли людьми / И.В. Залуцкая // Сибирский Юридический Вестник. – 2005. – №1. – Режим доступа : <http://www.law.isu.ru/sciencevestnik/20051/zaluckaya.html> 5. Закон України "Про міжнародні договори України" від 29 черв. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №41. – Ст. 377. 6. Грохольський В. Організаційно-правові засади міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми / В. Грохольський // Вісник Академії управління МВС. – 2008. – №3. – С. 95–104. 7. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. 8. Предупреждение незаконного оборота органов человека, борьба с ним и наказание за него : доклад Генерального секретаря ООН. – Пятнадцатая сессия. – Вена, 2006. – 24–28 апр. – Режим доступа : <http://daccess-ods.un.org/TMP/333323.00186157.html> 9. Наказ МОЗ та АМН України "Заходи МОЗ та АМН України щодо виконання Державної цільової соціальної програми "Трансплантація" на період до 2012 р." від 12 березня 2009 р. № 155/24. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ9247.html 10. Криминология : учеб. [для вузов] / под ред. В.Д. Малкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юстицинформ, 2006. – 528 с. – (Серия "Образование"). 11. Зайцева Е.С. Деятельность Интерпола по противодействию терроризму как вклад в укрепление международного правопорядка : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Е.С. Зайцева. – М., 2008. – 25 с.

Надійшла до редколегії 15.09.11

УДК 34.046

О. Москалюк, канд. юрид. наук

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПРИ ВИЗНАЧЕННІ НАПРЯМУ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ

В статті обґрунтовується теза щодо необхідності використання принципу правової визначеності як критерію вибору правової норми при встановленні напрямку дії закону в часі.

В статье обосновывается тезис о необходимости использования принципа правовой определенности как критерия выбора правовой нормы при установлении направления действия закона во времени.

The author argues that the legal certainty principle should be esteemed as a proper criteria of choosing the legal norm while determining the direction of operation of law in time.

Ключевые слова: принцип правовой определенности, дія закону в часі.

Ключевые слова: принцип правовой определенности, действие закона во времени.

Keywords: legal certainty, operation of law in time.

Дія нормативно-правового акту в часі характеризується трьома аспектами: набуттям чинності; втратою чинності; напрямом дії норми права в часі. Дату набуття чинності, так само як і дату втрату чинності встановити не складно. Такі дати, як правило, вказуються чи в самому нормативно-правовому акті, чи їх можна визначити відповідно до положень інших нормативно-правових актів. Складніше визначити напрям дії норми права в часі, коли необхідно встановити, яка норма повинна застосовуватися до продовжуваних правовідносин, що виникають при чинності однієї правової норми, а припиняються при чинності вже іншої. Наявність цієї проблеми обумовлена тим, що в багатьох випадках нормативно-правові акти не містять вказівки щодо вибору правової норми в такій ситуації. Так, з поміж 87 проаналізованих нами законів, прийнятих в 2008 році, лише в двох законах було зазначено відносно яких юридичних фактів і відносин повинні застосовуватися положення нового закону, ще в одному випадку визначення юридичних фактів, на які розповсюджується закон, відбувалося на підставі іншого закону.

Проблема визначення напрямку дії норми права в часі розглядалася ще в роботах представників теорії права радянської доби (праці А. Тіллі, С. Алексеєва). В сучасний період питання, пов'язані з дією норми права в часі, в українській юридичній науці досліджувалася С. Погребняком, О. Пушняком, Л. Макаренко, П. Рабінвичем, І. Оборотовим, А. Мірошніченком, О. Підлубною. Втім, вважаємо, що на сьогодні існує практична та теоретична необхідність повернення до цієї проблеми для з'ясування обґрунтованості застосування нових

підходів до визначення критерію вибору правової норми при встановленні напрямку дії закону в часі. Відтак метою цієї статті є аналіз можливості використання принципу правової визначеності при встановленні напрямку дії норми права в часі.

Нагадаємо, що в юридичній науці виділяються три напрями дії нової норми права в часі: зворотна дія (поширення дії нової норми на факти і породжені ними правові наслідки, які виникли до набуття новою нормою чинності); негайна дія (поширення дії нової норми на факти та породжені ними правові наслідки, які хоча й випливають із юридичних фактів, що виникли під час чинності попередньої норми права, проте настають уже після моменту набрання чинності новою нормою права); перспективна дія (поширення дії нової норми лише на юридичні факти і правові наслідки, які виникли після набуття новою нормою).

В радянській теорії права за основне правило була прийнята теза про негайну дію нової норми права; зворотна дія поряд із перспективною дією стала лише виключенням із цього правила [1, с.111]. Ще А. Тіллі вказував, що вивчення радянської практики дозволяє зробити висновок: основним принципом дії закону в часі є негайна дія. І далі, закон діє негайно при відсутності перехідних вказівок [2, с.89, 91]. Згодом дана позиція була підтримана і С. Алексеєвим [3, с.242]. У теперішній час в Україні в юридичній науці і на практиці дотримуються такого самого підходу. Зокрема, принцип негайної дії продовжує визнаватися основним принципом дії закону в часі в більшості підручників з теорії права [4, с.159; 5, с. 311]. Вказаної позиції притримуються і представники

галузових юридичних наук [6, с. 34]. Таким чином, традиційний підхід до дії закону в часі передбачає, що за загальним правилом норма права має негайну дію.

Цей підхід пояснюється тим, що держава, як правило, зацікавлена в найбільш швидкій заміні старих відносин новими, старої норми новою нормою. Саме тому такий перехід відбувається негайно або дуже швидко, оскільки ніяких перешкод для цього немає [7, с. 70].

Водночас останнім часом в юридичній літературі з'явився і альтернативний погляд на проблему визначення напрямку дії закону в часі. Так, Д. Бахрах, вказує що в багатьох випадках основним напрямком дії закону в часі повинна визнаватися саме перспективна дія нової норми. Негайна ж і зворотна дія можлива лише у випадках, прямо встановлених в законі [8, с. 187-188]. Схожу позицію висловлює і Л. Макаренко: винятком із загального принципу негайної дії правового припису повинно бути спеціальне загальне правило: новий правовий припис, який погіршує правове становище громадян, на них не розповсюджується, тобто діє перспективно [9, с. 69].

На думку А. Мірошниченка, загальне правило дії правових норм має бути визначено таким чином: правова норма поширюється на правовідносини, що виникли після набрання нормою чинності, та триваючі відносини, що продовжують існувати на момент набрання чинності. Якщо із фактами, що мали місце до набуття чинності, пов'язані правові наслідки, це має бути прямо застережене в гіпотезі правової норми [10, с. 186]. Отже, фактично основним напрямком дії закону в часі, він пропонує вважати перспективну дію нової норми.

Спробуємо висловити власну точку зору. Конституція України закріплює принцип верховенства права, одним з складових елементів якого є принцип правової визначеності. Цей принцип передбачає вимогу розумної стабільності права і можливість завчасного пристосування особи до змін законодавства. На конституційному рівні принцип правової визначеності конкретизується в тому числі положеннями ч. 3 ст. 22 Конституції України: "при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод". З цієї норми Конституції України слідує, що нова норма, яка погіршує правове положення особи в триваючих відносинах відносно норми, яка була чинною на момент виникнення правовідносин, повинна мати лише перспективну дію.

Саме така позиція до розуміння дії закону в часі відображена в ряді Постанов Конституційного Суду Російської Федерації. Зміна законодавцем раніше встановлених умов повинно здійснюватися таким чином, щоб дотримувалася принцип підтримання довіри громадян до закону і дій держави, який передбачає збереження розумної стабільності правового регулювання і недопустимість внесення довільних прав в чинну систему норм, а також у випадках необхідності – надання громадянам можливості протягом перехідного періоду адаптуватися до внесених змін. З цим пов'язані законні очікування громадян, що набути ними на основі чинного законодавства право буде поважатися владою і буде реалізовуватися [11, 12].

Втім в юридичній літературі відмічається, що в практиці Суду ЄС принцип правової визначеності (принцип законних очікувань) підлягає певним обмеженням. Перше з них – критерій доцільності: право захищає очікування лише розсудливих і обачних осіб. Друге – критерій законності. Тому на цей принцип можна посилалися лише у випадку, коли очікування мають законний характер [13, с. 180].

З точки зору принципу правової визначеності питання дії закону в часі розглядається і в правовій доктрині

Іспанії: держава не вправі довільно відмінити норми, спрямовані на надання мінімальних гарантій певним соціальним групам. В науці конституційного права Іспанії підтримується концепція "раніше набутих прав", яка використовується для захисту правового положення, яке склалося раніше відповідно до чинного в минулому права від можливих в майбутньому змін нормативної бази, які б могли вплинути на вказане положення *ex post facto*. Водночас, ця концепція застосовується обмежено, оскільки на думку Конституційного суду Іспанії, захист раніше набутих прав за всяку ціну суперечить духу Конституції Іспанії [14]. Таким чином в правовій доктрині Іспанії принцип правової визначеності так само, як і в практиці Суду ЄС має обмежений характер.

Виходячи з викладеного ми пропонуємо наступний підхід до визначення напрямку дії норми права в часі. За загальним правилом, норма, яка погіршує правове положення громадян в триваючих відносинах відносно норм, які були чинні на момент виникнення правовідносин, має перспективну дію. Іншими словами, нова норма застосовується лише до юридичних фактів та правовідносин, які виникли після набуття новою нормою чинності.

Водночас таке правило має винятки. Якщо принцип доцільності і законності обумовлює потребу в тому, щоб нова правова норма відразу "включилась" в регулювання як правовідносин, що виникнуть в майбутньому, так і правовідносин, які виникли при чинності старих правових норм, але остаточні юридичні наслідки за якими ще не наступили, застосовується принцип негайної дії норми права в часі.

Пояснимо нашу позицію щодо визначення напрямків дії норми права в часі наступними уявними прикладами. Приклад №1. Кабінет Міністрів України приймає постанову, якою вносить зміни до нормативно-правового акту, що регулює підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів, якими збільшується термін навчання в аспірантурі денної форми навчання з 3 до 5 років. При цьому у відповідному нормативно-правовому акті відсутні норми, які б визначали поширення даної норми на осіб, які вже вступили до аспірантури, однак ще не завершили навчання. З точки зору традиційного підходу в даному випадку презюмується, що норма права має негайну дію, тобто поширюватиметься також і на осіб які вступили до аспірантури за попередніми правилами. На наше переконання, ця гіпотетична колізія, виходячи з принципу правової визначеності, повинна бути розв'язана таким чином, щоб нова норма не поширювалася на осіб, які вступили у відповідні правовідносини при чинності попередньої норми, адже є вірогідним, що особи, які вступили до аспірантури, знаючи про збільшення тривалості навчання, відмовилися б від вступу до аспірантури.

Розглянемо інший приклад. Для певної категорії осіб законодавство протягом тривалого часу передбачало отримання непомірно високих пенсій. Як наслідок законодавець вносить зміни до законодавства, яким передбачає зменшення розміру пенсійних виплат для відповідної категорії осіб. Разом з тим, законодавець не вказує чи поширюється дана норма на існуючі правові відносини щодо виплати пенсії. В такому випадку, зважаючи на критерій доцільності, видається вірним застосування принципу негайної дії нової норми, а для обґрунтування такого підходу можна використати принцип рівності та принцип співрозмірності.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що виходячи з принципу правової визначеності, вибір правової норми при подоланні темпоральних колізій, пов'язаних з тривалістю правовідносин в часі, повинен

здійснюватися шляхом застосування перспективної дії нової норми. Втім дане правило не поширюється на випадки, коли перспективна дія нової норми приводить до порушення інших принципів права. В такому разі з метою надання переваги одному з принципів права використовуються критерій доцільності та законності.

1. Оборотов І. Г. Темпоральні характеристики права: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних вчень" / І. Г. Оборотов. – Одеса, 2008. – 202 с. 2. Тилле А. А. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве / А. А. Тилле. – М.: Юридическая литература, 1965. – 204 с. 3. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 359 с. 4. Котюк В. О. Теория права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. / В. О. Котюк – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. 5. Загальна теорія держави і права: підручник / [За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. – Х.: Право, 2002. – 432 с. 6. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / О. В. Підлубна. – Чернівці, 2007. – 204 с. 7. Погребняк С. П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / С. П. Погребняк. – Х., 2001. – 201 с. 8. Бахрах Д. Н. Действие норм права во времени.

Теория, законодательство, судебная практика / Д. Н. Бахрах – М.: Норма, 2004. – 224 с. 9. Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Л. О. Макаренко. – К., 2004. – 191 с. 10. Мірошніченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: Монографія / А. М. Мірошніченко. – К.: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 268 с. 11. Постановление Конституционного Суда РФ от 24.05.2001 № 8-П "По делу о проверки конституционности положений части первой статьи 1 и статьи 2 федерального закона "О жилищных субсидиях гражданам, выезжающим из районов крайнего севера и приравненных к ним местностей" в связи с жалобами граждан А.С. Стах и Г.В. Хваловой" // [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.referent.ru/7/44716> 12. Постановление Конституционного Суда РФ от 29.01.2004 № 2-П "По делу о проверки конституционности отдельных положений статьи 30 федерального закона "О трудовых пенсиях в Российской Федерации" в связи с запросами групп депутатов Государственной Думы, а также Государственного Собрания (Ил Тумэн) Республики Саха (Якутия), Думы Чукотского Автономного Округа и жалобами ряда граждан" // [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://bestpravo.ru/fed2004/data07/tex22286.htm> 13. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія / С. П. Погребняк. – Х.: Право. – 240 с. 14. Сухарева О. О. Правовая определенность как принцип законодательной деятельности на примере Испании – [Электронный ресурс] – режим доступа: www.lomonosov-msu.ru/a/fchive/Lomonosov_2007/25/rebeldechi@gmail.com.pdf.

Надійшла до редколегії 15.09.11

УДК 342.9.03

Р. Куйбіда, канд. юрид. наук

СВОБОДА МИРНИХ ЗІБРАНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті наведено результати дослідження практики адміністративних судів щодо розгляду справ про обмежені свободи мирних зібрань і акцентовано увагу на проблемних тенденціях розвитку цієї практики.

Ключові слова: свобода мирних зібрань, заборона мирних зібрань, адміністративні суди, судова практика, обов'язок доказування.

В статті приведені результати дослідження практики адміністративних судів по розгляду справ про обмеження свободи мирних зібрань і акцентовано увагу на проблемних тенденціях розвитку цієї практики.

Ключевые слова: свобода мирных собраний, запрет мирных собраний, административные суды, судебная практика, обязанность доказывания.

The article deals with the results of research administrative courts' case-law on restriction of freedom of peaceful assembly and the problematic trends in the court practice.

Keywords: freedom of peaceful assembly, prohibition of peaceful assembly, the administrative courts, case-law, the burden of proof.

Право збиратися мирно є одним зі способів вільного вираження поглядів, зокрема, з метою привернення уваги на місцевому, загальнодержавному чи навіть міжнародному рівні до суспільних проблем та потреб. Для влади мирні зібрання мають бути одним із індикаторів суспільної думки, з урахуванням якої слід проводити свою політику. Для громадськості і міжнародної спільноти рівень забезпечення свободи мирних зібрань є мірилом демократії.

Свобода мирних зібрань гарантується Конституцією України та низкою міжнародних документів і може бути обмежена судом і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Таким чином, основним показником дотримання і захисту цієї свободи є саме судова практика.

Питанням правового регулювання свободи мирних зібрань в Україні велику увагу приділяють М. Буроменський, С. Головатий, М. Денісова, П. Рабінович, Р. Тополевський, Т. Фулей, Р. Романов, О. Совгіря, Н. Шукліна, В. Яворський та ін. Цю свободу розглядають переважно у контексті філософсько – і конституційно-правових досліджень або під кутом зору міжнародних стандартів прав людини.

Предметом цього дослідження стали рішення українських адміністративних судів усіх рівнів у справах про обмеження права на мирні зібрання (до уваги бралася

практика передусім за останні три роки). Дослідження дало можливість виявити цікаві тенденції і зробити висновки щодо відповідності практики адміністративних судів конституційним і міжнародним засадам у цій сфері.

Особливістю практики адміністративних судів у справах про встановлення обмежень у проведенні мирних зібрань є її суперечливість та непослідовність, що проявляється у застосуванні судами відмінних позицій при вирішенні цих справ. Наприклад, є розбіжності щодо того, чи належить застосовувати нормативні акти місцевого самоврядування з цих питань, чи є неповідомлення органу влади про мирне зібрання підставою для його заборони, який строк повідомлення вважати завчасним тощо.

Неуніфікованість судової практики зумовлена передусім тим, що сторони рідко оскаржують постанови судів. Постанова суду про заборону чи інше обмеження мирного зібрання виконується негайно, а тому її оскарження не може дати бажаного результату – безперешкодно провести таке зібрання.

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, до касаційної інстанції – Вищого адміністративного суду – надходить дуже мало справ цієї категорії. Станом на кінець жовтня 2011 р. реєстр містив лише 16 ухвал цього суду за наслідками розгляду касаційних скарг у таких справах. Тож практика касаційної інстанції поки не може бути достатнім орієнтиром для судів нижчих інстанцій про розгляді справ щодо свободи мирних зібрань.